

Anna Helga Hannesdóttir

Universitetslektor, Fil.dr. Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet.

Anna.Hannesdottir@svenska.gu.se

Nordbornas språkliga rättigheter - och skyldigheter - i Norden

Den nordiska språkgemenskapen är unik. Den är ett uttryck för en politisk ambition som saknar motstycke. Utgångspunkten är skandinavernas relativt goda möjligheter att förstå varandras språk. Den obligatoriska danskundervisningen i skolan på Färöarna, Grönland och Island och den likaledes obligatoriska svenskundervisningen för finsktalande i Finland ger också icke-skandinaverna tillträde till den nordiska språkgemenskapen. Samtidigt är denna språkgemenskap paradoxal. Nationell lagstiftning, individens rättigheter och den nordiska visionen är nämligen inte alltid förenliga med varandra.

Nordbor på hemmaplan

Nordbons möjligheter att använda sitt modersmål i kontakten med myndigheterna regleras i den nationella lagstiftningen i respektive land. De senaste 10-15 åren har språklagstiftningen ändrats i nästan alla nordiska länder. Man kan säga att den har anpassats till den språkliga verkligheten, vilket har medfört att den numera är ganska komplicerad. I så gott som samtliga språkområden finns inhemska befolkningsgrupper med olika språklig och kulturell bakgrund. Till Danmark hör Färöarna och Grönland med färingar respektive grönlänningar och deras inhemska språk; dessutom finns en tysk minoritetsgrupp i Sønderjylland. Språklagstiftningen i Danmark är inte symmetrisk med den på Färöarna och Grönland. Danskans ställning i de självstyrande områdena är stark och danskan är ett obligatoriskt språk i skolan. Lagen föreskriver också att såväl danska som färöiska respektive grönländska kan användas i kontakten med offentliga instanser. Motsvarande stöd för färöiska och grönländska i Danmark finns inte i den danska lagstiftningen.

Finlands språklag är unik med avseende på finskspråkigas och svenskspråkigas lika rättigheter att få samhällelig service på sitt modersmål. I Finland finns också en samisk befolkning som har en viss lagstadgad rätt att använda samiska i kontakten med myndigheterna. Rättigheterna gäller kontakten med lokala myndigheter i områden med

samisk befolkningskoncentration samt med staten i ärenden som rör traditionella samiska näringsgrenar. Situationen i det finska landskapet Åland skiljer sig från den i resten av det finska riket. Åland är enligt författningen enspråkigt svenskt. Finska medborgare har dock rätt att använda finska i kontakten med de åländska myndigheterna.

Både i Norge och Sverige har samerna vissa rättigheter när det gäller användningen av samiska, och lagstiftningen i båda länderna omfattar också finsktalande. Främst är det kommuner med stor samisk respektive finsk befolkning som skall tillhandahålla service också på dessa språk. I Norge har även kommuner med många invånare med kvensk-finsk bakgrund och i Sverige kommunerna i Tornedalen ålagts att tillhandahålla service på kvenska respektive tornedalsfinska/meänkieli. I Sverige har också jiddisch och, liksom i Finland, romernas språk romani status som inhemska minoritetsspråk.

Nordbor på bortaplan

Nordbons möjligheter att använda sitt modersmål i kontakten med de andra nordiska ländernas myndigheter regleras dels av nordiska överenskommelser, dels av internationella sådana. Dessutom gäller den nationella lagstiftningen. Den nordiska språkkonventionen trädde i kraft 1987. Den har nyligen utökats till att förutom de fem nationalspråken i Norden också omfatta färöiska, grönländska och samiska. Enligt den skall nordiska medborgare „i så stor utsträckning som möjligt [kunna] använda sitt eget språk inför myndigheter och andra offentliga organ i ett annat nordiskt land“. Konventionen gäller alltså inte kontakter med myndigheter i det egna landet.

I vissa fall tycks det finnas risk för konflikter mellan nordiska språkkonventionen och annat regelverk. Nordiska ministerrådet har nu tillsatt en utredning som skall granska språkkonventionen. I ett första steg granskas förhållandet till motsvarande internationella avtal och i ett andra steg de olika ländernas tillämpning av konventionen. Att det kan uppstå situationer där nationella intressen inte är förenliga med språkkonventionen, illustreras av den just nu aktuella diskussionen om svenska läkarstuderande vid danska universitet. Många av dessa studenter avbryter sina studier. En anledning till avhoppen kan vara svenskarnas svårigheter med det danska språket, ett antagande som har föranlett krav på språktest för de svenska studenterna. Den diskussionen pågår.

De små nordbornas rättigheter - och skyldigheter

För barn och unga i Norden gäller naturligtvis samma språklagstiftning som för de vuxna nordborna. Dessutom omfattas de av de nationella styrdokument som gäller skolan och av en mängd nordiska handlingsplaner och program. I det senaste handlingsprogrammet för det språkliga samarbetet, Nordplus språk 2004-2006, slår man fast att „Den språkliga gemenskapen är en fundamental förutsättning för det folkliga, kulturella, ekonomiska och politiska samarbetet i Norden“. I andra dokument preciseras

språkgemenskapen: den bygger på den ömsesidiga skandinaviska språkförståelsen. Att denna språkförståelse bland unga minskar har uppmärksammats (Norden inn i et nytt årtusen, s. 17) liksom att „grunnlaget for nordisk språkforståelse legges i skolen“ (ib. s. 51). Indirekt läggs ansvaret på den nordiska språkgemenskapens - och därmed hela det nordiska samarbetets - fortlevnad på skoleleverna.

Enligt läroplanerna för grundskolor och gymnasier i Skandinavien skall eleverna inom ramen för modersmålsämnet komma i kontakt med grannspråken. På Island är danskan ett obligatoriskt främmande språk liksom engelskan. Danskämnet i den färöiska och den grönländska skolan kan snarare liknas vid ett andra inhemskt språk, en status som svenskämnet också formellt har för finnarna. Både på Island och i Finland väcks det med jämna mellanrum protester mot det obligatoriska skandinaviska språket. Trots det behåller respektive språk sin ställning. Ett av argumenten för status quo är tillträdet till den nordiska språkgemenskapen, dvs. att kunskaperna i danska respektive svenska gör det möjligt för islänningar och finnar att kommunicera inte bara med danskar respektive svenskar utan med alla andra nordbor. Frågan är om detta argument håller.

Vilken rätt den nordiska språkkonventionen ger nordiska barn som har sina rötter (också) i ett annat nordiskt land än hemlandet är oklart. Konventionen omfattar kontakter med skolmyndigheter i ett annat nordiskt land men säger inget om själva skolan. Möjligen kan den tolkas så att eleven har rätt att använda sig av sitt modersmål i skolarbetet. Rätten till undervisning i modersmålet regleras däremot i första hand av vistelselandets bestämmelser om modersmålsundervisning för invandrabarn i allmänhet. Också i detta avseende varierar regelverket i de olika länderna, och i verkligheten är det ofta praktiska omständigheter som avgör den enskilda elevens möjligheter att få undervisning i sitt modersmål. De asymmetriska språkpolitiska förhållandena avspeglas naturligtvis också här, på så sätt att exempelvis danska elevers möjligheter till modersmålsundervisning i den färöiska, grönländska och isländska skolan torde vara större än i det omvända fallet.

Politiska ambitioner och individuella rättigheter

Norden arbetar med en vision. Vi nordbor skall alla besitta sådan språklig kompetens „att vi kan kommunicera på nordiska språk och inte behöver ta omvägen över engelskan“ (Programbeskrivning för Nordplus språk). Det nya handlingsprogrammet „skall hjälpa nordborna att också i fortsättningen kommunicera på nordiska språk. [...] Nordplus språk vill också stärka kunskapen om alla språk i Norden och deras situation och främja en demokratisk språkpolitik och språksyn“ (ib.). Så står det.

Finnar, färingar, grönlänningar, islänningar, kvener, romer, samer och tornedalingar förväntas bidra till den nordiska språkgemenskapen genom att använda ett annat språk

än sitt modersmål i sin privata kontakt med skandinaverna (och andra nordbor). För den som på ett naturligt sätt har tillgång till norska eller svenska i det omgivande samhället, uppnås detta givetvis lättare än för den som inte har någon sådan kontakt med ett skandinaviskt språk. Även om dessa nordbor lever upp till de nordiska ambitionerna finns det emellertid en växande risk, att den språkgemenskap de i praktiken får tillträde till bygger på nordbornas relativt goda kunskaper i engelska i stället för att vila på skandinavisk grund.

Nordbornas privata språkbruk låter sig inte regleras. I kontakten mellan danskar och svenskar tillgrips engelskan i allt större utsträckning. Detta är naturligt. Den undervisning i engelska som skolan ger förstärks genom den ständiga närvaron av det engelska språket i de nordiska språksamhällena. Detta lägger grunden till en helt annan språklig säkerhet än den jämförelsevis blygsamma kontakt med de skandinaviska grannspråken som skolan erbjuder. Därmed uppstår en konflikt mellan individens självklara rätt att välja det språk som känns naturligast och nordbons närmast moraliska skyldighet att leva upp till de politiska ambitionerna om en nordisk språkgemenskap.

Finns det en lösning?

Som det nu förhåller sig är den nordiska språkgemenskapen huvudsakligen ideologiskt baserad och lever som sådan främst i nordiska handlingsprogram och styrdokument. För att den på allvar skall kunna upprätthållas utanför dessa dokument krävs stora politiska och ekonomiska satsningar på grannspråken i de skandinaviska skolorna. Danskar, norrmän och svenskar behöver känna samma språkliga säkerhet i kontakten med de andra två språken som de känner inför engelskan. Detta kan knappast uppnås så länge grannspråken för en undanskymd och ofta marginaliserad tillvaro som ett moment inom ramen för modersmålsämnet. Kanske är det dags att införa ett nytt ämne i de skandinaviska skolorna: grannspråken. Först då skulle även danskar, norrmän och svenskar själva aktivt bidra med insatser som skulle kunna rättfärdiga de förväntningar på språkkunskaper som nu ställs på icke-skandinaverna. Deras stora vinsten för danskar, norrmän och svenskar skulle vara att de då på riktigt skulle kunna kommunicera med alla andra nordbor på sitt modersmål.

Litteratur

Norden inn i et nytt årtusen. Kbh.; Nordisk ministerråd: ANP 2002:729, 2002.

Nordiska språkkonventionen. <www.norden.org>.

Programbeskrivning för Nordplus språk 2004–2006. Version 24.3.2003.